

Γιὰ τὴ γνώμη τοῦ Μακιαδέλλι ὑπάρχουν οἱ πῖο διαφορετικὲς ἀντιλήψεις κι ὅλες δείχνουν νὰ ἔχουν ἀποδεικτικὰ ἐρείσματα. Στὸ βιβλίο γιὰ τὸν «Ἡγεμόνα», ποὺ ἀφιερώνει σ' ἕνα Μέδικο, ἐπαινεῖ τὴ μοναρχία στὴν ὠμότερη μορφή της σὰν τὸ μοναδικὸ δρόμο γιὰ τὴ συνένωση τῆς Ἰταλίας, ἐνῶ τὸ ἴδιο ἀναμφίλογα θεωρεῖ στίς «Διατριβές» τὴ δημοκρατία σὰν τὴν καλύτερη μορφή κράτους καὶ ἀποκαλύπτει συμπάθειες ὁλότελα δημοκρατικές, καὶ μάλιστα λαοκρατικές.

Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ Μακιαδέλλι ἔχει τὴ γνώμη ὅτι καμιὰ μορφή κράτους δὲ μπορεῖ νὰ κρατήσῃ ἐπ' ἀπειρο. Ὅπως καὶ στὸ παρελθὸν ἢ μιὰ μορφή διακυβέρνησης κατέλυσε τὴν ἄλλη, ἔτσι θὰ συμβαίνει πάντα. Ὑπάρχει ὀρισμένος κύκλος ποὺ ἐκτυλίσσεται μὲ κανονικότητα φυσικοῦ νόμου. Ἡ ἀρχικὴ μορφή διακυβέρνησης, ἢ ὁποῖα ξεπροβάλλει ἀπὸ τὴν συνάθροιση τῶν ἀνθρώπων ποὺ ζοῦσαν σκορπισμένοι, εἶναι ἢ μοναρχία, ποὺ δημιουργεῖται μὲ τὴν ἐκλογή τοῦ γενναιότερου κι ἀργότερα τοῦ νοημονέστερου καὶ δικαιότερου. Μόλις οἱ ἡγεμόνες ὀριστοῦν κληρονομικά, ἢ μοναρχία ἐκφυλίζεται σὲ τυραννία: ἢ συνέπεια εἶναι ἢ ἀνατροπή, ἢ στάση καὶ ἢ συνωμοσία ἐναντίον τῶν ἡγεμόνων. Πρόξενος τῶν ταραχῶν ἀρχικά δὲν εἶναι ἢ μάζα, παρὰ οἱ ἰσχυρότεροι κι ἐξοχότεροι βάζουν τέρμα στὴν τυραννία καὶ σχηματίζουν ἀριστοκρατικὴ κυβέρνηση. Οἱ γυιοὶ τούτων τῶν εὐγενῶν δὲ μποροῦν κι αὐτοὶ νὰ διατηρήσουν περισσότερο τὴν κυριαρχία, γιὰτὶ σύμφωνα μὲ τὸν Μακιαδέλλι ἐπιδόθησαν «στὴ φιλοδοξία καὶ στὴν ἀρπαγὴ τῶν γυναικῶν, κάνοντας τὴν ἀριστοκρατία ὀλιγαρχία, χωρὶς νὰ γνοιάζονται καθόλου γιὰ τὴ λεύτερη ζωὴ τῆς πολιτείας» (7). Ἐπέρχεται ἢ ἀνατροπὴ τους καὶ ἢ ἐγκαθίδρυση τῆς δημοκρατίας. Ὅμως αὐτὴ ἔχει τὴν τάση νὰ ἀποσυντίθεται στὴ διαφθορὰ καί, ἔτσι, στὴν ἀναρχία, ἀπ' τὴν ὁποῖα ἕνας λαὸς μπορεῖ νὰ σωθεῖ μονάχα ἀπὸ ἕνα ἐνεργητικὸ ἄτομο, ἕνα δικτάτορα, ἕνα μονάρχη. Τότε ὁ κύκλος ξαναρχίζει. Βέβαια δὲν πρέπει νὰ νομίζουμε ὅτι σύμφωνα μὲ τὸν Μακιαδέλλι πρέπει ἀναγκαῖα νὰ λάβῃ χώρα μέσα σ' ἕνα καὶ τὸ αὐτὸ κράτος ὅλη τούτη ἢ σειρά ἢ ἢ ἐπανάληψή της. «Σχεδὸν κα-

μιά πολιτεία δὲ ζεῖ τόσο, πὺν γὰ περάσει πολλές φορές μέσ' ἀπὸ τοῦτες τίς ἀλλαγές μένοντας ὀρθή στὰ πόδια της» (8). Ἰσχυρὰ κράτη διαλύονται ἢ πέφτουν στὴν ἐξουσία γειτονικῶν κρατῶν· ὡστόσο μέσα σ' αὐτὲς τίς ἀλλαγές ἐπιτελεῖται ὁ κύκλος τῶν μορφῶν διακυβέρνησης, πὺν διαγράφει ὁ Μακιαβέλλι, ἀκολουθώντας τὸν Πολύβιο.

«Τίς πιὸ πολλές φορές οἱ ἐπικράτειες, ἔτσι καθὼς ἀλλάζουνε, ἔρχονται ἀπὸ τὴν τάξη στὴν ἀταξία κι ὕστερα ξαναπερνοῦν ἀπὸ τὴν ἀταξία στὴν τάξη. Γιατὶ ἀφοῦ ἡ φύση δὲ χάρισε ξαποσταμὸ στὰ πράματα τοῦ κόσμου, δταν πιὰ φτάνουνε στὴν ὑψιστὴ τελειότητά τους, μὴ ἔχοντας γὰ πᾶνε ἄλλοῦ ψηλότερα, φυσικὸ εἶναι γὰ ξεπέφτουνε· καὶ παρόμοια, σὰν ξεπέσουνε κι ἡ ἀταξία τὰ φέρει στὸ τελευταῖο σκαλί, ἀπὸ ἀνάγκη παίρνουνε τ' ἀπάνω, μὴ μπορώντας γὰ ξεπέσουν ἄλλο. Κι ἔτσι πάντα, ἀπὸ τὸ καλὸ ξεπέφτουν δλα στὸ κακὸ κι ἀπὸ τὸ κακὸ ὑψώνονται στὸ καλὸ. Ἡ ἀρετὴ γεννάει τὴν ἡσυχία, ἡ ἡσυχία τὴ σχολή, ἡ σχολὴ τὴν ἀταξία κι ἡ ἀταξία τὸ χαμὸ· καὶ παρόμοια, ἀπ' τὸ χαμὸ γεννιέται ἡ τάξη, ἀπὸ τὴν τάξη ἡ ἀρετὴ κι ἀπὸ τούτην ἡ δόξα κι ἡ καλὴ τύχη» (9). Ἔστω λοιπὸν κι ἂν μιὰ μορφή διακυβέρνησης εἶναι ἡ καλύτερη, δὲν πρόκειται γὰ ὑπάρχει αἰώνια, καθεμιὰ κλείνει μέσα της τὸ σπέρμα τῆς παρακμῆς. Ὁ Μακιαβέλλι συζητᾷ τὰ ὑπὲρ καὶ τὰ κατὰ τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν διακυβέρνησης. Τελικὰ δὲν ἀναγνώρισε σὲ καμιὰ τους κάποιο ἀπεριόριστο πλεονέκτημα. Βέβαια, κατὰ θάσση ταλαντεύεται μονάχα ἀνάμεσα στὴ μοναρχία καὶ στὴ δημοκρατία κι ἀποκρούει τὴν ἀριστοκρατικὴ κυριαρχία γιὰ λόγους πὺν πρόκειται γὰ συζητηθοῦν ἀργότερα. Ἐξάλλου διακηρύσσει: «Νὰ στήνει λοιπὸν δημοκρατία κανένας, ὅπου βλογιέται ἡ γίνηκε ἰσότητά· κι ἀντίθετα, γὰ συντάζει ἡγεμονία, ὅπου ἔχουμε μεγάλη ἀνισότητά. Εἰδαλιῶς θὰ φτιάξει κάτι ἀταίριαστο, πὺν δὲ θὰ βαστήξει πολὺ» (10).

Τώρα ξέρουμε ὅτι, κατὰ τὴν ἀντίληψη τοῦ Μακιαβέλλι, οἱ συμβουλές του ὠφελοῦν ἡγεμόνες καὶ δημοκρατικούς: τὰ συμφέροντα ἐκείνων τὰ συζητᾷ μὲ τὴν ἴδια ἐμβριθεία,

δση και τὰ μέτρα πού πρέπει νὰ πάρουν οἱ ἀντίπαλοί τους — κι αὐτὸ συχνὰ συμβαίνει στὸ ἴδιο κεφάλαιο. Δίνει τὸ ἴδιο συμβουλές στὴν ἐκάστοτε κυβέρνησις ὅσο και σὲ κείνους πού συνωμοτοῦν ἐναντίον της. Γνωιάζεται ἄραγε μονάχα γιὰ τὸ παιγνίδι τῶν δυνάμεων μέσα στὴν κοινωνική ζωὴ κι ὁ ἀγῶνας τῆς ἰσχύος τὸν ἔχει ἀδράξει σὰν ἐντονότατη ἐκφραση τῆς ζωῆς, ὅταν — παρασυρμένος ἀπὸ τοὺς πολιτικούς ἀγῶνες τῆς ἐποχῆς του — καταπιάστηκε ἀπὸ παθιασμένο ἐνδιαφέρον ν' ἀναζητήσῃ τοὺς νόμους της, χωρὶς ἔγνοια γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα; Κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση τῆς σύγχρονης βιοφιλοσοφίας ὁ Μακιαδέλλι κατανοήθηκε μ' αὐτὸ τὸν τρόπο. Στὴ φλογερὴ προπαγάνδα γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἰταλίας, στὸ τελευταῖο κεφάλαιο τοῦ «Ἡγεμόνα», φαίνεται νὰ ἔχει τὴν πρωτοκαθεδρία ἢ ὑποτιθέμενη χαρὰ γιὰ τὴ μεγάλη, ζωτική ἐκδίπλωση τῆς ἰσχύος κι ὄχι ἢ ἐμπράγματη θεμελίωση. Ὅμως μιὰ τέτοια ἀντίληψη — ἔστω κι ἂν ψυχολογικὰ δὲν εἶναι ἐντελῶς ἄστοχη — παραγνωρίζει τὸ ἀντικειμενικὸ νόημα τῆς σκέψης τοῦ Μακιαδέλλι.

Παρόλες τίς φαινομενικὲς ἀντιφάσεις ὑπάρχει ἓνα μοναδικό, γιὰ τὸν Μακιαδέλλι ὁλότελα αὐτονόητο μέτρο, μὲ τὸ ὁποῖο μετριοῦνται τὰ πράγματα. Σ' αὐτὸ μένει προσκολλημένος ἀπαράλλαχτα κι ἀναμφίλογα. Ὁ συγγραφέας αὐτὸς δὲ συμβουλεύει μονάρχες και δημοκρατικὲς κυβερνήσεις γιὰ χάρη αὐτῶν τῶν ἰδίων, παρὰ θέλησε νὰ προαγάγῃ σὰν τέτοια τὴ δύναμη και τὸ μεγαλεῖο, τὴν ἐδραία ἀσφάλεια τοῦ ἀστικοῦ κράτους. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ ὅλα του τὰ ὑπομνήματα γίνεται πολὺς λόγος, ἴσαμε τὴν τελευταία λεπτομέρεια, γιὰ ὅλα τὰ πολιτικὰ συμβάντα τῆς Ἰταλίας τῆς ἐποχῆς του και γιὰ τὴν προσωπικὴ του συμμετοχὴ στὴν πολιτική, ὅμως λέγονται λίγα γιὰ τὸ θεωρητικὰ σπουδαιότερο ἐξαγόμενο τῶν ἐμπειριῶν του. Ἐκφρασμένο μὲ ἀκρίβεια, τὸ ἐξαγόμενο αὐτὸ συνίσταται στὴ διόραση, ὅτι ἢ εὐπραγία τοῦ ὅλου ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν διεύρυνση τῆς ἐπικοινωνίας, ἀπὸ τὴν ἀνεμπόδιστη ἐπέκταση τῆς ἀστικῆς ἀξιοσύνης στὸ ἐμπόριο και στὶς ἐπιχειρήσεις κι ἀπὸ τὸ ἐλεύθερο παιγνίδι-

δι τῶν οἰκονομικῶν δυνάμεων, καὶ ὅτι μίαν τέτοια κοινωνική εξέλιξη μπορεῖ νὰ τὴν ἐξασφαλίσαι μονάχα μιὰ ἰσχυρὴ κρατικὴ ἐξουσία. Τὸ διδάγμα αὐτὸ δὲν τὸ ἀντλήσε μονάχα ἀπὸ τὴ δική του συμμετοχὴ στὴ διπλωματικὴ δραστηριότητα καὶ στοὺς φλωρεντινοὺς ἐμφυλίους πολέμους, παρὰ πίστευε ὅτι τὸ ἔβρισκε ἐπιβεβαιωμένο μέσα σ' ὀλόκληρη τὴν παγκόσμια ἱστορία καὶ προπαντὸς στὴν ἐποχὴ τῆς ἀκμῆς τῆς ἀρχαίας Ρώμης. Μονάχα στὸ βαθμὸ πού τὸ κράτος εἶναι ὁ ὅρος γιὰ τὴν ἀστικὴ ἐκδίπλωση τῶν δυνάμεων τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς ὀλότητος, γίνεται καὶ γιὰ τὸν Μακιαβέλλι ἡ πολιτικὴ τὸ ἐξοχότερο ἔργο τοῦ στοχαστῆ.

Μιὰ ἀποφασιστικὴ ἔννοια μέσα στὴν ἐπιστήμη του λέγεται *virtu*. Γιὰ τὴ σημασία της δίκαια γράφτηκαν πολλά, ἀφοῦ ἐδῶ ἀγγίζουμε πραγματικὰ ἓνα πολὺ σπουδαῖο σημεῖο τῆς ἱστορικῆς σκέψης τοῦ Μακιαβέλλι. Ἡ ἔννοια *virtus* ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας. Ἡ ἀλλαγὴ τῆς σημασίας της εἶναι δύσκολο νὰ περιγραφεῖ, γιατί ἡ ἐκάστοτε σημασία ὀφείλει νὰ συλληφθεῖ μονάχα σὲ συνάρτηση μὲ ὅλες τὶς βιοτικὲς σχέσεις μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς. Γενικά, πετυχαίνουμε καλύτερα τὸ περιεχόμενό της ἂν σταθοῦμε στὰ παρακάτω : *virtus* (*virtu*, *vertu*) σημαίνει τὸ σύνολο τῶν ἰδιοτήτων πού περνοῦνται γιὰ εὐκταῖες καὶ εὐπρεπεῖς μέσα στὸν βιοτικὸ ἐκεῖνο κύκλο, ὅπου χρησιμοποιεῖται αὐτὴ ἡ ἔννοια. Ὁ ἄνθρωπος πού κατέχει *virtus* εἶναι «σωστὸς ἄνθρωπος», ἄνθρωπος ὅπως πρέπει νὰ εἶναι. Τὸ πολιτειακὸ καὶ πολεμικὸ πνεῦμα τοῦ Ρωμαίου, πού ἀφήνει στὸν δοῦλο τὴν θάναυση δουλειά, λέγεται καὶ αὐτὸ *virtus*, ὅπως ἀργότερα καὶ ἡ χριστιανικὴ ταπεινοφροσύνη. Ἡ ἔννοια τοῦ Μακιαβέλλι, πού ἐξίσου περιλαμβάνει τὴν ἀρχαία ἀρχοντιά καὶ γενναιότητα, περιέχει ἀκόμα καὶ τὸ σύγχρονο καίριο σημεῖο τῆς ἐργατικότητας, τῆς βιοποριστικῆς ἱκανότητας. Ὁ Μακιαβέλλι ἀπεχθάνεται τοὺς εὐγενεῖς ὄχι μονάχα ἐπειδὴ ἐναντιώνονται στὶς μεταρρυθμίσεις καὶ ἐμποδίζουν γενικὰ τὴν ἀστικὴν εξέλιξη, ἐφόσο παρακωλύουν τὴ διαμόρφωση κεντρικῶν κυβερνητικῶν ἐξουσιῶν καὶ μεγάλων κρατῶν,

ἀλλὰ κι ἐπειδὴ δὲν ἀσκοῦν καμιὰν ἀστική ἐργασία: «Καὶ γιὰ νὰ ξεκαθαρίσω τί πάει νὰ πεῖ εὐγενεῖς», μᾶς λένε οἱ «Διατριβές» (11), «λέω πὼς ἔτσι λέγονται ὅσοι ζοῦνε ἀπραγοὶ, κολυμπώντας μέσα στὰ ἔσοδα πού τούς δίνουνε τὰ χτήματά τους, χωρὶς τοῦ λόγου τους νάχουνε καμιὰν ἔγνοια ἢ νὰ καλλιεργήσουνε ἢ νὰ κάμουνε κάποια ἀλλή ἀπαραίτητη δουλειά. Κάτι σὰν κι αὐτούς εἶναι βλαβεροὶ σὲ κάθε δημοκρατία καὶ σὲ κάθε χώρα· μὰ πιὸ βλαβεροὶ ἀκόμα εἶναι ὅσοι, ἐξὸν ἀπ' τὸ θιός, ἔχουν στή διάταξή τους καὶ κάστρα, καθὼς κι ὑπηκόους πού κάγουνε ὅ,τι τούς ποῦν αὐτοί». Ὅποιος θέλει νὰ θεμελιώσῃ δημοκρατία, τὸ καταφέρνει, καταπὼς λέει ὁ Μακιαβέλλι, μονάχα ἂν «πρῶτα ξεπαστρέψῃ ὅλους» (12) τοὺς εὐγενεῖς. Ἐνα κράτος εἶναι καλὸ κι ἔχει νίγτι, ἂν μέσα του ἐκπληρώνονται οἱ συνθήκες γιὰ νὰ ἀναπτύσσουν νίγτι οἱ πολῖτες του. Πρέπει νὰναι αὐτοσυνείδητοι, ἰσχυροὶ κι ἀνεμπόδιστοι ἄνθρωποι, δηλ. νὰ κατέχουν τίς ιδιότητες ἐκεῖνες ποῦπρεπε νάχει κι ἕνας μεγάλος ἐπιχειρηματίας, ἕνας ἔμπορος, ἕνας θαλασσοπόρος κι ἕνας τραπεζίτης. Κατὰ τὸν Μακιαβέλλι, ἡ γενικὴ εὐημερία ἐξαρτιέται ἀπὸ τὴν ἀνθηση τούτων τῶν ἐπαγγελμάτων. Τὴν πολιτικὴν τοῦ ὀξυδέρκεια τὴν ἀποδείχνει τὸ ὅτι πράγματι ἡ ἀνοδος τῆς ἀστικῆς τάξης στήν Ἀναγέννηση στάθηκε ὁ ὅρος τῆς μεγάλης κοινωνικῆς προόδου.

Τώρα καταλαβαίνουμε τί πάει νὰ πεῖ ἡ συνηθισμένη ἔγνοια τοῦ «μακιαβελλισμοῦ», παρμένη μὲ τὴ σημασία τῆς ριζικῆς ἔλλειψης πολιτικῶν ἐνδοιασμῶν, τοῦ ἐντελῶς «ἠθικὰ ἀδέσμευτου» πράττειν. Ὁ Μακιαβέλλι ζητεῖ τὴν ὑποταγὴ ὅλων τῶν ἐπόψεων στὸ σκοπὸ πού τοῦ φαίνεται ὕψιστος: στή δημιουργία καὶ στή διατήρηση ἐνός ἰσχυροῦ, συγκεντρωτικοῦ κράτους σὰν ὅρου ἀστικῆς εὐπραγίας. Ἄν συνοψίσουμε τὸ περιεχόμενο τοῦ «Ἡγεμόνα» καὶ τῶν «Διατριβῶν» στήν πρόταση «ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα», πρέπει τουλάχιστο νὰ προσθέσουμε γιὰ ποιὸ σκοπὸ πρόκειται, δηλαδή γιὰ τὴν σύσταση τῆς καλύτερης δυνατῆς κοινότητος. Στὸν ὕψιστο αὐτὸ σκοπὸ τῆς ἀνθρώπινης πράξης ὀφείλου, σύμφωνα μὲ τὸν Μακιαβέλλι, νὰ ὑποταχθοῦν ἡ θρησκεία κι

ή ήθική. Κατά τή γνώμη του, μπορεί κανείς, για να υπη-
ρετήσσει αυτό τὸ σκοπὸ, νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ψέμα καὶ τὸ
δόλο, τὴν ὑποκρισία, τὴν ὠμότητα καὶ τὴ δολοφονία.

Τὰ μέσα γιὰ τὸν ἐξουσιασμὸ τῶν ἀνθρώπων, ποὺ ὁ
Μακιαβέλλι τ' ἀντλήσῃ ἀπὸ τὴν ἱστορία, στὴν πράξη ἐφαρ-
μόστηκαν πάντα στὴν πολιτική, ἀλλὰ κατὰ κανόνα δὲν εἶ-
χαν διόλου ὑπόψη τοὺς αὐτὸν τὸν ὑψιστὸ σκοπὸ. Ὅταν τὸ πε-
ρίφημο δέκατο ὄγδοο κεφάλαιο τοῦ «Ἡγεμόνα» δηλώνει πῶς ὁ
ἡγεμόνας δικαιούται νὰ παραβιάζῃ συνθήκες καὶ δὲ χρει-
άζεται νὰ κρατεῖ τὸ λόγο του, ὅταν ὁ Μακιαβέλλι δείχνει
πῶς ἡ θρησκεία ἦταν σ' ὅλες τὶς ἐποχὲς κατάλληλη γιὰ νὰ
κρατεῖ μὲ τὸ ραβδί ἡσυχῆς τὶς κυριαρχούμενες κοινωνικὲς
τάξεις, ὅταν ἀναμετρᾷ ἀνενδοίαστα ἂν εἶναι καλύτερο νὰ
χρησιμοποιηθεῖ γιὰ τοῦτο τὸ σκοπὸ ἡ εἰδωλολατρικὴ ἢ ἡ
χριστιανικὴ θρησκεία, ὅταν ὑπὸ ὀρισμένους ὁρους ὑποδεί-
χνει σὰν ἓνα τέτοιο μέσο τὸν ἐξολοθρεμὸ δλόκληρων ἀνθρώ-
πινων ομάδων — κοντολογίς, ὅταν δείχνει ὅτι τὰ ἱερότερα
ἀγαθὰ καὶ τὰ ζοφερότερα ἐγκλήματα στάθηκαν συλλή-
θδην σὲ κάθε ἐποχὴ μέσα στὰ χέρια τῶν κυριάρχων, διατυ-
πώνει ἔτσι ἓνα σημαντικὸ φιλοσοφικοῖστορικὸ δίδαγμα.
Τὸ σφάλμα του, ποὺ τὸ διόγκωσε κι ἄλλο ἢ κατοπινὴ ἐπο-
χὴ μὲ τὴ διδασκαλία γιὰ τὴν κρατικὴ λογικὴ, ἔγκειται στὸ
ὅτι δικαίωσε καὶ γιὰ τὸ παρελθόν καὶ γιὰ τὸ μέλλον μέσα
κυριαρχίας ποὺ ἦσαν ἀπαραίτητοι ὁροι γιὰ τὴν ἀνοδο τῆς
ἀστικῆς τάξης στὸν καιρὸ του καὶ στὴ χώρα του. Μιὰ τέ-
τοια διαιώνιση ἐκείνου ποὺ ἰσχύει ἐποχικὰ εἶναι ιδιόμορφο
ἐλάττωμα τῆς νεότερης φιλοσοφίας τῆς ἱστορίας.

Ὁ Μακιαβέλλι ἐπιθυμεῖ νὰ μετέρχονται ἀπὸ δῶ κι
ἐμπρὸς συνειδητὰ οἱ κυρίαρχοι τὰ μέσα ἐκεῖνα, ποὺ ἴσαμε
τώρα τὰ εἶχαν ἐφαρμόσει συχνὰ ἐνστικτωδῶς. Ὅμως ἡ ἀ-
φελῆς χαρὰ τοῦ ἀναγενησιακοῦ ἀνθρώπου, ἐπειδὴ ἔχει κά-
τι ἀνακαλύψει, φανερόνεται στὸ ὅτι παραβλέπει ἐντελῶς τὴ
σπουδαιότερη προϋπόθεση μιᾶς τέτοιας ἐφαρμογῆς, δηλ.
τὴν ἐπικάλυψη, τὴν ἀπόκρυψη, τὴν ψευδαίσθηση. Ἡ θρη-
σκεία δὲ μπορεῖ νὰ χρησιμοποιηθεῖ σὰν πολιτικὸ μέσο, ἂν
παρουσιάζεται ρητὰ σὰν τέτοιο, καὶ τὰ ἐγκλήματα δὲν ὠ-

φελούν τις κυβερνήσεις, αν θεωρούνται άνοιχτά σαν άναγκαίο τους εργαλείο. Παρόλες τις διαρθρωτικές όμοιότητες άνάμεσα στην έπιστήμη του Μακιαβέλλι και στους φυσικοπιστημονικούς κλάδους που επίσης θεμελιώθηκαν κατά την Άναγέννηση, ώστόσο υπάρχει μεγάλη διαφορά σχετικά με την εφαρμογή τους. Όταν ό έρευνητής της φύσης λέει άνοιχτά τους νόμους που έβρισκε, δεν έχει να φοβηθεί τίποτα για τη δυνατότητα εφαρμογής τους. Όμως ή δυνατότητα δραστηκής εκμετάλλευσης των συναρτήσεων που εξακρίβωσε ό Μακιαβέλλι εξαρτιέται άπ' τó αν αΐτες περνούν για άγος του παρελθόντος και δε γίνεται άποδεκτή ή παράτασή τους στο παρόν. Αυτό που ένθουσίασε τόν φιλόσοφο και πολιτικό Βάκωνα, και κάμποσους αΐωνες άργότερα τόν Έιγελσ, ότι δηλ. ό Μακιαβέλλι λέει ξεκάθαρα τί γίνεται κι όχι τί θάπρεπε να γίνεται σύμφωνα με κάποια ιδιωτική γνώμη ή σύμφωνα με την κυρίαρχη πρόληψη, αυτό άκριδώς άντιφάσκει κατά βάση με την πρόθεση του ίδιου του Μακιαβέλλι. Όταν ό Φριδερίκος Β' έγραψε τόν «Άντιμακιαβέλλι» του, ένας μεγάλος φιλόσοφος, καθώς άναφέρει ό Ντιγτερό (13), του είπε: «Νομίζω, κύριε, ότι τó πρώτο μάθημα που θά έδινε ό Μακιαβέλλι στο μαθητή του θά ήταν ν' άντικρούσει τó έργο του».

Τó παθιασμένο διαλάλημα του ισχυρού κράτους στον Μακιαβέλλι στηρίζεται στην πίστη για τη δυνατότητα πνευματικής και ήθικης προόδου. Η πρόοδος του πολιτισμού, και μάλιστα ή δημιουργία του, είχαν κατά την άντίληψη του χειροπιαστά αίτια. Στις «Διατριβές» διδάσκει (14) ότι «οί άνθρωποι δεν κάνουνε τó καλό, αν δεν τους σφίξει άνάγκη· μόλις όμως βρεθούνε λεύτεροι να διαλέξουν και περνάει άπό τó χέρι τους να κάμουν ό,τι παραλυσία θελήσου, τότε σπέρνουν παντού την άνακατωσούρα και την άταξία. Γι' αυτό λέμε ότι ή πείνα κι ή φτώχεια κάνουν τους ανθρώπους φιλόπονους, ένω καλούς τους κάνουν οί νόμοι». Όταν τó σύνολο των βιοτικων σχέσεων, που στηρίζονται στην εργασία, τελικά άνάγεται όχι σε κάποιαν ιδεώδη άπαρχή, αλλά επιδλήθηκε άπ' την υλική άνάγκη. Η ήθι-

κή δὲ δημιουργεῖται οὔτε κι αὐτὴ ἀπὸ πολιτιστικῆς προθέ-
σεις, ἔμφυτες ἐξαρχῆς κι οὔτε διόλου θεμελιώνεται σὲ ὁ-
ποιοσδήποτε ἠθικὲς ὁρμές, ἀλλὰ ἐξάγεται ἀπὸ τὶς κοινω-
νικὲς σχέσεις πὺ καθόρισε ἡ ἀνάγκη. Ἡθικὸ λοιπὸν εἶναι
ἕνα πράττειν ἀνταποκρινόμενο στοὺς νόμους καὶ στὰ ἦθη
πὺ ἰσχύουν στὴν πολιτισμένη κοινωνία. Οὔτε ἡ ἀνθρωπό-
τητα σὰ σύνολο οὔτε καὶ τὸ ἄτομο δὲν κομίζει στὸν κόσμο
ἔτοιμη τὴν τάση πρὸς τὴν εὐγένεια, τὴν εὐπρέπεια, τὴν
καλοσύνη καὶ τὴ δικαιοσύνη, παρὰ ὑπάρχουν αἰτιώδεις συν-
αρτήσεις: ἡ ἐκάστοτε διαμόρφωση καὶ τὸ ἰδιαίτερο περιε-
χόμενο τῆς ἠθικῆς καθορίζεται κάθε φορά ἀπὸ τὶς μεταβλη-
τὲς ἀνάγκες τῆς κοινωνικῆς ἐξέλιξης. Ἡ κατάσταση τοῦ
ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ γενικὰ φανερώνεται ἀπὸ τὸ μέτρο
τῆς νῆτι, δηλ. στὸ παρὸν: τῆς ἀστικῆς ἐλευθερίας.

Ἐνα σπουδαῖο μέσο, μὲ τὸ ὁποῖο κατὰ τὸν Μακια-
βέλλι ἔχει ἐπιτελεσθεῖ ἴσαμε τώρα κοινωνικὴ πρόοδος, εἶ-
ναι οἱ ἀγῶνες τῶν κοινωνικῶν τάξεων. Οἱ ἀγῶνες αὐτοί,
πὺ τοὺς εἶδε μὲ τὴ μορφή ἐμφυλίων πολέμων, δὲν εἶναι
ἄρα γι' αὐτὸν κάτι ἀπλῶς βλαβερό, παρὰ οὐσιαστικὸς ὁρος
τῆς ἀνόδου. Ἡ μορφή, μὲ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος τοὺς ἐβίωσε ὀ-
λοζώντανα, εἶναι οἱ αἱματηροὶ διχασμοὶ εὐγενῶν καὶ ἀ-
στῶν. «Γνώμη μου εἶναι» γράφει στὸ κύριο ἔργο του (15)
«πὺ ὅσοι κατηγοροῦνε τὶς ταραχὲς ἀνάμεσα στοὺς εὐγε-
νεῖς καὶ στὴν πλεμπάγια, κακολογοῦνε τὸ ἴδιο πράμα πὺ
στάθηκε ἡ πρώτη αἰτία γιὰ νὰ κρατηθεῖ ἡ Ρώμη λεύτερη·
καὶ λέω πὺ αὐτοὶ πὺ πολὺ σκέφτονται τὴν ὀχλοβοή καὶ
τὸν ἀλαλητὸ πὺ γεννήσανε παρόμοιες ἀναταραχὲς, παρὰ
τὰ καλά τους ἀποτελέσματα· κι ἀκόμα, πὺ δὲν ἀναλογί-
ζονται ὅτι σὲ κάθε πολιτεία βλέπεις δυὸ διαθέσεις ἐνάντιες,
τοῦ λαοῦ καὶ τῶν μεγάλων, κι ὅτι ὅλοι οἱ νόμοι πὺ φτιά-
χνονται γιὰ τ' ὄφελος τῆς ἐλευθερίας γεννιοῦνται ἀπὸ τού-
των ἐδῶ τὶς διαφορὲς». Στὸν πρόλογο τῆς «Φλωρεντινῆς Ἱ-
στορίας» ὁ Μακιαβέλλι δηλώνει: «Καὶ στ' ἀλήθεια, κατα-
πὺ ἐγὼ κρίνω, μοῦ φαίνεται πὺ κανένα ἄλλο παράδει-
γμα δὲ δείχνει τόσο τὴ δύναμη τῆς πόλης μας ὅσο κείνο
πὺ μᾶς παρουσιάζουν τοῦτες οἱ διαιρέσεις, πὺ τὴν κάθε

μεγάλη κι ισχυρότατη πόλη θά μπορούσατε νά τή σθή-
σουν. Ὡστόσο ἡ δική μας φαινόταν πῶς μ' αὐτὲς γινόταν ἀ-
κόμα μεγαλύτερη» (16). Ὅπου μιλάει γιὰ τὰ μέσα ποὺ χρησι-
μοποίησε ἡ ρωμαϊκὴ πλεμπάγια σὲ τέτοιους ἀγῶνες, ὅπου
περιγράφει «ὄλο τὸ λαὸ μαζί νά κράζει ἐνάντια στὴ Σύγ-
κλητο κι ὅλη τὴ Σύγκλητο ἐνάντια στὸ λαό, νά τρέχουμε
μ' ὄχλοβοὴ μέσα στοὺς δρόμους, ν' ἀφήνουν σφραγισμένα
τὰ μαγαζιά κι ὀλόκερη τὴν πλεμπάγια νά φεύγει ἀπὸ τὴ
Ρώμη» (17), ἐκεῖ καὶ ἐξηγεῖ πῶς ὅλα τοῦτα εἶναι πράγμα-
τα ποὺ μπορεῖ νά τρομάζουν ὅποιον τὰ διαβάσει, μὰ ἦσαν
ἀπαραίτητα γιὰ τὴ ζωὴ τῆς πολιτείας. «Σπάνια ζημιώνου-
νε τὴ λευτεριά οἱ ἀποθυμιὲς τῶν λεύτερων λαῶν; ἀφοῦ γεν-
νιοῦνται εἴτε γιατί καταπιέζεται ὁ λαὸς εἴτε γιατί ὑπνοιά-
ζεται ὅτι πᾶνε νά τὸν καταπιέσουν» (18). Ἡ συνέπεια τέ-
τοιων κινήματων εἶναι συνήθως θεσμοὶ καλύτεροι καὶ πιὸ
ἐλεύθεροι.

Ἀλλὰ ὁ Μακιαδέλλι γνωρίζει ἐπίσης καὶ τοὺς ἀγῶ-
νες ἀνάμεσα σ' εὐγενεῖς καὶ ἡγεμόνες, καὶ ἰδιαίτερα ἀνά-
μεσα στὸ πόπολο, δηλ. στοὺς ἀστούς, καὶ στὴν πλεμπάγια,
δηλ. στοὺς ἐργάτες ποὺ ἀπασχολοῦνταν στὶς χειροτεχνίες,
στὸν ἐφοπλισμὸ καὶ στὴ ναυτιλία καὶ στοὺς ἀνεργούς φου-
καράδες ποὺ σέρνανε τὴν ὑπαρξή τους στὴν ὑπαιθρο καὶ
στὶς πόλεις τῆς Ἀναγέννησης. Πρόκειται γιὰ τὶς πρῶτες ἀ-
πάρχες τοῦ σύγχρονου προλεταριάτου. «Μὰ τῆς Φλωρεντίας
πρῶτοι διαιρεθῆκανε συναμεταξύ τους οἱ εὐγενεῖς, μετὰ οἱ εὐ-
γενεῖς κι ὁ λαὸς καὶ τελευταῖα ὁ λαὸς μὲ τὴν πλεμπάγια
καὶ πολλές φορές συνέβηκε μιὰ ἀπὸ τὶς μερίδες τοῦτες νά
κοπεῖ στὰ δυὸ μόλις ἐπικράτησε. Οἱ τέτοιες διαιρέσεις φέ-
ρανε τόσους θανάτους, τόσες ἐξορίες καὶ τόσους ξεπατω-
μοὺς οἰκογενειῶν, ὅσοι πότε δὲ φανήκανε σὲ καιμιά πόλη
ἀπὸ κεῖνες ποὺ τὴ μνήμη τους κρατοῦμε» (19). Στὴ «Φλω-
ρεντινὴ Ἱστορία» περιγράφεται διεξοδικὰ ἓνα μισθολογικὸ
καὶ μεταρρυθμιστικὸ κίνημα τῶν ἐργατῶν ποὺ ἀπασχολοῦνταν
στὴ συντεχνία τοῦ μαλλιῶ καὶ σὲ ἄλλες. Στὸ στόμα ἑνὸς ἀπὸ
«τοὺς πιὸ θαρραλέους κι ἔμπειρους» ἐπαναστάτες ὁ Μακια-
δέλλι θάζει ἓνα λόγο, ὅπου λέγονται κοντὰ στ' ἄλλα: «Μοῦ

φαίνεται δὲ ὅτι βαδίζουμε σὲ σίγουρη νίκη, γιατί ὅσοι θὰ μπορούσαν γὰ σταθοῦν ἐμπόδιο εἶναι διαιρεμένοι καὶ πλούσιοι· κι ἔτσι ἡ διχόνοια τους θὰ μᾶς δώκει τὴ νίκη, ἐνῶ τὰ πλούτη τους, μόλις γίνουνε δικὰ μας, θὰ τὴν στηρίζουν. Κι οὔτε γὰ σᾶς τρομάζει ἐκείνη ἡ ἀρχαιότητα τῆς γενιᾶς τους, πού μᾶς τὴν πετᾶνε κατάμουτρα· γιατί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι, ἀφοῦ τὴν ἴδιαν ἀρχὴ λάβανε, εἶναι τὸ ἴδιο παλιοὶ καὶ σ' εἶνα καλούπι τοὺς ἔκοψε ἡ φύση. "Ἄς γδυθοῦμε ὅλοι καὶ θὰ ἴδεϊτε πού εἴμαστε ὅμοιοι τους· κι ὕστερα ἄς φορέσουμε μετὰ τὰ ρούχα τους καὶ κείνοι τὰ δικὰ μας: χωρὶς ἄλλο ἐμεῖς θὰ θὰ φανοῦμε εὐγενεῖς κι ἐκείνοι λαουτζίκος, γιατί μονάχα ὁ πλοῦτος καὶ ἡ φτώχεια μᾶς ξεχωρίζουν. Θλίβομαι βλέποντας ὅτι πολλοὶ ἀπὸ σᾶς μεσ' στὴ συνείδησή σας μετακινώγετε γιὰ τὰ ὅσα γινήκανε καὶ θέλετε γὰ κρατηθεῖτε μακριὰ ἀπ' τὰ ὅσα θὰ γίνουν· καὶ σίγουρα, ἂν τοῦτο εἶν' ἀλήθεια, δὲν εἴσαστε οἱ ἄντρες ἐκείνοι πού πίστευα: γιατί οὔτε ἡ συνείδηση οὔτε τὸ κακὸ ὄνομα πρέπει γὰ σᾶς φοβίζει, ἀφοῦ ὅσους νικοῦν, ὅπως κι ἂν νικοῦν, ντροπὴ δὲν τοὺς βαρραίνει. Καὶ τὴ συνείδηση δὲν πρέπει γὰ τὴ λογαριάζουμε· γιατί ὅπου στέκει, καθὼς στέκει μέσα μας, ὁ φόβος τῆς πείνας καὶ τῆς φυλακῆς, ἐκεῖ δὲ μπορεῖ οὔτε καὶ πρέπει γὰ πιάνει ὁ φόβος τῆς κόλασης. Κι ἂν παρατηρεῖστε τὸ πῶς βαδίζουν οἱ ἄνθρωποι, θὰ δεῖτε ὅτι ὅλοι ἐκείνοι, πού ἀποχτοῦνε μεγάλα πλούτη ἢ μεγάλη δύναμη, τ' ἀποχτήσανε ἢ μὲ δόλο ἢ μὲ βία· καὶ στεργὰ, τὰ ὅσα θάβανε στὸ χέρι ἢ μὲ τὴν ἀπάτη ἢ μὲ τὸ ζόρι, τὰ κολάζουν μὲ ψεύτικα ὄνομα καὶ τὰ λένε κέρδος, γιὰ γὰ κρύψουν τὴν ἀισχροτῆτα τοῦ ἀποχτήματός τους. Κι ὅσοι πάλι ἢ ἀπὸ τὴ λίγη τους τὴ φρονιμάδα ἢ ἀπὸ τὴν πολλὴ τους βλακεία ἀποφεύγουν τέτοιες μεθόδους, ἐλοένα ρέθουνε στὴ δουλεία καὶ στὴ φτώχεια: γιατί οἱ πιστοὶ δοῦλοι πάντα δοῦλοι εἶναι κι οἱ καλοὶ ἄνθρωποι πάντα εἶναι φτωχοί» (20).

Ὁ Μακιαβέλλι λοιπὸν γνώρισε καὶ περιγράψε καθαρὰ τὰ διάφορα εἶδη τῶν ταξικῶν ἀγώνων τῆς ἐποχῆς του. Παρόλες τίς θυσίες, πού αὐτοὶ ἀπαιτοῦν, εἶναι γι' αὐτόν,